

TANZİMAT DÖNEMİNDE
“TANZİMAT EĞİTİMİ”NİN
GENEL YAPISI

Yrd. Doç. Dr. Etem Levent

Tanzimat dönemi öncesinde batı anlayışına göre bir eğitim sistemi kurulurken, önce yüksek okullardan işe başlanmıştır. Bunlar, *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn*, *Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn*, *Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre ve Mekteb-i Harbiye*'dir. Ancak, batı yöntemleri ile çalışan okullar çoğaldıkça, örgün eğitimin alt kademeleri de oluşmuş; böylece yüksek eğitim yapmak amacıyla açılan okullar, zamanla hedeflerini gerçekleştirir duruma gelmişlerdir.

Batılı yöntemlerle eğitim yapan okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, 1848'de Kemal Efendi'nin öncülüğünde, *Darümuallimîn-i Rüşdî* adıyla ilk *öğretmen okulu* açılmıştır.

Darümuallimîn-i Rüşdî, rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için açılmıştır. İlkokullara öğretmen yetiştirecek olan ilk öğretmen okullarının başlangıcı sayılabilecek *Darümuallimîn-i Sıbyan* da, 1868 yılında Maârif Nâzırı Saffet Paşa zamanında öğretime başlamıştır.

Bu dönemde *Sıbyan Mektepleri*, *Medreseler* ve *Enderun Mekteplerinde* verilen *Geleneksel Eğitim* ile batı kaynaklarına dayanan *Tanzimat Eğitimi* yan yana yapılmıştır.

Tanzimat döneminde, *batı yöntemlerine göre şekillenen eğitimin* genel yapısı şu başlıklar altında ele alınabilir:

Örgün Eğitim

1. İlköğretim

Bu dönemde ilkokul ve ortaokul birlikte düşünülüp ele alınacak olursa, ilköğretimdeki kurumlaşmanın şöyle olduğu görülür:

Sıbyan Mektepleri: 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi* ile sıbyan mekteplerinde, öğretim süresi, öğretim yaşı, finansman, program, yöntem, eğitim araç ve gereçleri gibi temel konularda, yeni düzenlemelere gidilmiştir. Nizamnameye göre, yöre şartları uygun olduğu takdirde, kızlar için Sıbyan okullarının tahsisi öngörülmüştür. Bu okullarla ilgili gelişme, daha önce verilmiştir.

Rüşdiyeler: Sıbyan mektepleri ile askerî okullar arasında yer alan Rüşdiyeler, 1838'de açılmaya başlamıştır. Osman Ergin, Sıbyan mekteplerini *ana okul*, Rüşdiyeleri de *ilkokul* olarak göstermişse (Ergin,1977:425) de, Rüşdiyeleri, ilköğretimin *ikinci kademesi (orta okul)* olarak kabul eden eğitimciler çoğunluktadır (Koçer,1987:73;Akyüz,1982b:100). 1869 tarihli Nizamname'de Rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulacağı, öğretim süresinin 4 yıl olduğu, Sıbyan mekteplerini bitirenlerin bu okullara sınavsız gireceği ve bazı şartlar dahilinde kız Rüşdiyelerin açılacağı yer almıştır.

Mektep-i Maârif-i Adliye, özellikle sivil memur yetiştirmek amacıyla 1938'de açılan, Rüşdiye düzeyinde bir okuldur.

Mekteb-i Ulûm-ı Ebediye de 1938'de Rüşdiye düzeyinde sivil okullardandır.

Darulmaârif, 1850'de Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan ve rüşdiyeler arasında düzeyi daha yüksek olan bir okuldur.

2. Genel Orta Öğretim

Genel orta öğretim kurumları olarak, şu okullar bulunmaktadır:

1862 tarihinde Maârif Nâzırı Kemal Efendi'nin teşebbüsüyle önce *Mekteb-i Aklâm*, sonra adı *Mahrec-i Aklâm* olan ve Rüşdiyelerin üzerinde üç yıllık bir okul açılmıştır. Okulun amacı, memur yetiştirmektir.

1868'de Mekteb-i Umûmî-i İdadî (Mekteb-i Sultani), Galatasaray binasında öğretime başlamıştır. Bu tarihe hükümet dairelerine memur; yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerine öğrenci hazırlayan kurumlar, ancak *Mekteb-i Maârif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Ebediye* ile *Darulmaârif* ve *Mahrec-i Aklâm* idi. Ayrıca idadî mektebi yoktu (Ergin,1977:495).

İdadîler: İdadî okulları, rüşdiye okullarında öğrenimlerini bitirmiş müslüman ve gayr-ı müslim çocukların karma olarak öğrenim ve eğitim görmeleri için kurulmuştur (MUN, mad. 33). 1000 evden fazla olan hal ve yerlerinin önemine göre, gerekli görülen kasabalarda, birer idadî okul açılır ve öğretim süresi 3 yıldır (MUN, mad. 34 ve 38).

İlk **Mülkî İdadî** (Koçer,1987:103) 1873'de ve illerde de iki yıl sonra (Yanya Vilâyetine bağlı Yenişehir- Mora'da ilk İdadî okulu açılmıştır (Akyüz,1982b:111). Bugünkü Vefa Lisesi'nin temeli olan *Darulmaârif*, 1873'de sivil idadî olarak teşkilâtlandırılmıştır (Koçer,1987:103).

Sultanîler: İlk Sultanî, yukarıda sözü edilen 1868'de Galatasaray'da kurulmuş olan Mekteb-i Sultani'dir.

1868 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'ne göre, her ilde merkezi olan şehir ve kasabalarda bir Sultanî okulu açılması öngörülmüştür. Öğretim süresi 6 yıldır. Programı itibariyle okul, *kısm-ı âdî* (3 yıl) ve *kısm-ı âlî* (3 yıl) kademelerine ayrılır. Öğrencileri, yatılı ve gündüzlü (ve yalnız derslerde bulunmak için dışarıdan) olacak ve hepsi belirli ücret ödeyeceklerdir.

3. Meslekî ve Teknik Orta Öğretim

Tanzimat döneminde, Meslekî ve teknik eğitim alanında şu gelişmeler gözlenmektedir:

. Yeşilköy'de Ziraat Ta'limnamesi adıyla ilk uygulamalı bir tarım okulu açılmıştır (1847). Okul 4 yıl sonra kapanmıştır.

. 1858'de Orman Mektebi ve 1873'de Maâdin Mektepleri açılmıştır. 1879-80 tarihinde bu iki okul, ortak program uygulamasına geçmiş ve okulun öğretim süresi 4 yıla çıkarılmıştır (Ergin,1977:592-593).

Erkek Teknik Eğitim

. İlk erkek sanayi mektebi, 1848'de Zeytinburnu'nda açılmış ve kapanmıştır:

. Mithat Paşa, Rumeli'de Vali iken Niş'de (1863), sonra da Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islâhhâne adıyla okullar açmıştır. Bunlar, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklara mahsus, terzilik, kunduracılık, demircilik, matbaacılık, dokumacılık gibi mesleklerde bilgi ve beceri kazandıran okullardı (Akyüz,1982b:116-117).

. 1868'de İstanbul'da Sanayi Mektebi açılmıştır.

Kız Teknik Eğitim

. 1859'da İstanbul'da açılan ilk kız Rüşdiyesi olan Cevri Kalfa mektebinde, kadınlara mahsus sanayi konusunda eğitim verilmiştir.

. 1864'de Mithat Paşa, Rusçuk'ta yetim kalan için, ordunun dikim ihtiyacını karşılamak üzere bir Islâhhâne açmıştır.

. 1869'da İstanbul'da, yine ordu ihtiyaçları için Kız Sanayi Mektebi eğitime başlamıştır (Akyüz,1982b:117-118).

4. Özel Öğretim

Özel öğretim okulları, Türk, azınlık ve yabancı başlıkları altında ele alınabilir:

Türk Okulları

. Okuyamamış esnaf çocukları için ilk halk okulu olan Valide Mektebi (Çırac Mektebi), 1865 yılında öğretime açıldı. Okulu, *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye* finanse ediyordu. 1874'de okul, Maârif Nezaretine bağlandı (Koçer,1987:72-73).

. 1873'de İstanbul'da yine aynı cemiyetin önderliğinde, yetim, kimsesiz ve erkek çocuklar için Darüşşafaka (Lisesi) öğretime başladı (Koçer,1987:116). Bu okulun kuruluşunda, Paris'teki *Brytanée Militaire de la Fléch* model alınmıştır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde "Osmanlı devleti memleketlerinde bulunan okullar, iki esas kısma ayrılır. *Birincisi*, genel okullar (mekâtib-i umûmiye)dır ki yönetimi devlete aittir. *İkincisi*, özel okullardır. Bu okulların kurulması ve yönetimi kişilere ve cemaata aittir. Kontrolü Devlet tarafından yapılır (MUN, mad.1) denildiği halde, özel Türk okulları gelişme gösterememiştir.

Azınlık Okulları

a) Rum Okulları

- . Fener Rum Mektebi (Sultan Fatih döneminden önce),
- . Heybeliada Papaz Mektebi (1844),
- . Kuruçeşme Rum Üniversitesi (1805),

b) Ermeni Okulları

- . Kumkapı Ermenî Mektebi

c) Yahudi Okulları

- . Musevî Asrî Mektebi (1854)
- . 1875'de Allıyan İsrailit adında bir örgüt, çok sayıda okul açmıştır.

Yabancı Okullar

a) Katolik Okullar

Bunlar, bazı dinî örgütler, misyonerler ve kişiler tarafından açılmıştır.

b) Protestan Okulları

- . Robert Koleji, 1863'de Amerikalıların açtığı bir okuldur.
- . Kız Koleji, 1863'de açılmıştır. Sonradan Arnavutköy Amerikan Kız Koleji de denmiştir.

5. Yüksek Öğretim

Tanzimat döneminde bir Darülfunûn'un kurulmasına 1846'da "Dersaâdet'te münasip bir mahalle Darülfunûn inşaası" fermanıyla karar verilmiştir (Özalp,1982:3) ancak bu kurum, 1863'te öğretime başlayabilmiştir. O tarihte dersler halka açıldı. Hatta Sadrazam ve Nâzırlardı. Ergin, Rüşdiye'lerden sonra kuruluşu gerekli görülen ve yatılı olması şart koşulan (Ergin,1977:546) bir mektebe, Üniversite denilemeyeceğini ve geniş bir çerçevede lise seviyesinde (Ergin,1977:551-552) bir okul olduğunu kaydediyorsa da, o dönemdeki askeriyüksek öğretim kurumlarında olduğunda gibi, amaç, lise düzeyinin üstünde bir öğretim kurumunun kurulmasıydı. Nitekim okul bu amacını, kısa zamanda teorik ve pratik olarak gerçekleştirmiştir.

Darülfunûn(-ı Osmanî), açılışından iki yıl sonra (1865) kapanmış ve 1870'de yeniden açılmışsa da, 1871 sonlarında tekrar kapanmıştır. Bu açılış ve kapanışların sebepleri, o dönemdeki siyasi ve bilimsel istikrarsızlıkta aranabilir.

Daha sonra 1974 yılında, *Mekteb-i Sultani* (Galatasaray lisesi binası) içinde, *Darülfunûn-ı Sultani* adı ile üçüncü bir Darülfunûn açılmıştır. Öğretim dili Fransızca olan bu Darülfunûn'un, Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat Fakülteleri bulunduğu ve programlarında yer almadığı görülmektedir (Koçer,1987:111). Bu okul da, 1882'lerde kapanmıştır.

1859 yılında, Kaymakamlık ve müdürlük gibi *yönetici sınıf* yetiştirmek amacıyla, İstanbul'da ilk sivil yüksek okul olan *Mekteb-i Mülkiye* açılmıştır. Önce 2 yıl olan öğretim süresi, 1867'de 4 yıla çıkarılmıştır.

Yüksek Okul ve Üniversite ile ilgili esas hukukî yapılanma, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ile olmuştur.

İlgili Nizamname'ye göre, yüksek okullar, erkek ve kız öğretmen (darülmualimîn, darülmualimât) okulları ile üniversite (Darülfunûn) fen ve çeşitli sanayi okullarıdır (MUN, mad. 51).

Üniversitenin biri felsefe ve edebiyat, ikincisi hukuk, üçüncüsü de tabiat ve matematik bilimlerinin öğretimine mahsus, üç bölümü bulunacaktır (MUN, mad. 80).

Her bölümün öğretim süresi, mezuniyet diplomasını alacaklar için 3 yıl, profesör (müderris) olacaklar için 4 yıl olacaktır (MUN, mad. 85).

En az 16 yaşında olan her şahıstan, durumları üniversite ta'limatına uygun bulunanlar, öğrenci olarak kayıt olabileceklerdir (MUN, mad. 88).

Bütün öğrenciler gündüzlü olacaktır (MUN, mad. 97).

6. Askerî Okullarda Eğitim

Tanzimat dönemi öncesinde batı anlayışına göre bir eğitim sistemi kurulurken, önce yüksek okullardan işe başlanmıştır. Bunlar, *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn*, *Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn*, *Tıbhâne-i Âmire* ve *Cerrahhâne-i Ma'mûre* ve *Mekteb-i Harbiye*'dir (Koçer,1987:104). Ancak, batı metotları ile çalışan okullar çoğaldıkça, örgün eğitimin alt kademeleri de oluşmuş; böylece yüksek eğitim yapmak amacıyla açılan okullar, zamanla hedeflerini gerçekleştirir duruma gelmişlerdir.

Tanzimat döneminin başlangıcı olan 1938 tarihinden önce ve sonra açılan başlıca askerî okullar şunlardır:

Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn. 1773'de yüksek tahsil vermek amacıyla kurulan bu okul, önceleri, ilk-orta-lise öğrenimini de bünyesinde bulunduruyordu (Ergin,1977:319). Osmanlılarda ilk defa Batı metotlarıyla öğretime başlayan bir askerî okul (deniz akademisi) idi. 1842 tarihinde öğretim süresi, 3 yıldır.

Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn. 1796'da açılan bu askerî kara okulunun öğretim süresi 4 yıldır. Okul, daha çok topçu ve istihkâm okulu niteliğindeydi.

Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre. 1827'de ordunun askerî doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla Tıbhâne açılmıştır. Okulun öğretim süresi, 4 yıldır. Önceleri Tıbhâne ile Cerrahhâne birlikte öğretim yapmış ve 1831'de ayrılmışsa da, 1836'da tekrar birleştirilmiş ve adı Mekteb-i Tıbbiye olmuştur (Ergin,1977:343).

Mekteb-i Ulûm-i Harbiye. 1834’de açılan bu askerîokulun öğrencileri, Mekteb-i Harbiye taburu adını almış ve sekiz kısımdan oluşmuştur. 1837’den itibaren okulun öğretimi, daha ciddi tutulmuştur. 1845’de ise sınıfların bir kısmı hazırlayıcı (idadî) olarak (Mekteb-i Fünun-i İdadîye), diğerleri de daha üst düzeyde (Mekteb-i Ulum-ı Harbiye) yeniden kurulmuş ve binaları ayrılmıştır (Ergin,1977:354-368;Akyüz,1982b:99).

Muzika-i Hümayûn Mektebi. 1825’de yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte ortadan kalkan *Mehterhâne*’nin yerine, 1834’de açılmış bir okuldur.

Ebe Mektebi. 1842 yılında Askerî Tıp okulunda, kadınlar için bir Ebe Mektebi ve kursu açıldı.

1849’da *Harp Okulu* sınıfları içerisinde, **veteriner** şubesi öğretime başladı.

Askerî okullardaki düzenleme, 1847’de yayımlanan **Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahâne**’nin iç dairesine dair kanunname adlı içtüzüğün tesbiti ile bir **Askerî Maârif Meclisi** ve ayrıca askerî meslek ve teknik okullarına öğrenci yetiştirmek üzere bir **Fen İdadîsi** kuruldu (Koçer,1987:58).

Yaygın Eğitim

Yaygın eğitim, halkın yaşama biçimini, bilgi, beceri ve alışkanlıklarını, değer yargılarını birbirine ve kendilerinden sonraki nesillere aktarmak amacıyla yapılan bir etkinliktir (Kılıç,1983:470).

Yaygın eğitim, örgün eğitimden daha kapsamlı olup okullarda, camilerde, orduda, iş yerlerinde, ailede, tekkelerde ve kütüphanelerde verilmektedir.

Öğretmen Yetiştirme

Tanzimat döneminde batılı metotlarla eğitim yapan okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, 1848’de Kemal Efendi’nin öncülüğünde, *Darülmualimîn-i Rüşdî* adıyla ilk öğretmen okulu açılmıştır. Okulun öğretim süresi 3 yıldır. 1850’de Darülmualimîn müdürlüğüne Ahmet Cevdet Paşa getirilmiş ve öğretmen okullarıyla ilgili ilk Nizamname de 1951 yılında, onun döneminde ve kaleminden çıkmıştır (Akyüz,1990c:3).

Darülmualimîn-i Rüşdî, rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için açılmıştır. İlkokullara öğretmen yetiştirecek olan ilk öğretmen okullarının başlangıcı sayılabilecek *Darülmualimîn-i Sıbyan* da, 1868 yılında Maârif Nâzırı Saffet Paşa zamanında öğretime başlamıştır.

Kızların okuması fikrini 1850’de ilk defa ortaya atan Kemal Efendi olmuştur. Ancak uzun mücadelelerden sonra, bu fikrini 1858’de gerçekleştirerek, ilk *İnas (Kız) Rüşdiyelerini* kurmuştur. 1869 Nizamnamesi, kız ilkokullarını ve kız rüşdiyelerine kadın öğretmen yetiştirilmesi amacıyla bir *Darülmualimât* açılmasını öngörmüş ve bu okul, Maârif Nâzırı Saffet Paşa tarafından 1870’de açılmıştır. Okul, *Sıbyan* ve *Rüşdiye* olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır (Ergin,1977:668).

Sonuç

Tanzimat dönemi öncesinde batı anlayışına göre bir eğitim sistemi kurulurken, önce yüksek okullardan işe başlanmıştır. Bunlar, *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn*, *Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn*, *Tıbhâne-i Âmire* ve *Cerrahhâne-i Ma'mûre* ve *Mekteb-i Harbiye*'dir. Ancak, batı metotları ile çalışan okullar çoğaldıkça, örgün eğitimin alt kademeleri de oluşmuş; böylece yüksek eğitim yapmak amacıyla açılan okullar, zamanla hedeflerini gerçekleştirir duruma gelmişlerdir.

Batılı metotlarla eğitim yapan okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, 1848'de Kemal Efendi'nin öncülüğünde, *Darülmualimîn-i Rüşdî* adıyla ilk *öğretmen okulu* açılmıştır.

Darülmualimîn-i Rüşdî, rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için açılmıştır. İlkokullara öğretmen yetiştirecek olan ilk öğretmen okullarının başlangıcı sayılabilecek *Darülmualimîn-i Sıbyan* da, 1868 yılında Maârif Nâzırı Saffet Paşa zamanında öğretime başlamıştır.

Kızların okuması fikrini 1850'de ilk defa ortaya atan Kemal Efendi olmuştur. Ancak uzun mücadelelerden sonra, bu fikrini 1858'de gerçekleştirerek, ilk *İnas (Kız) Rüşdiyelerini* kurmuştur.

Tanzimat döneminde, *Din Eğitimi* ile *Tanzimat Eğitimi*, ayrı okullar ve kurumlarca verilmiş ve farklı *programlar* uygulanmıştır.

Kaynaklar

Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi yayınları No: 4.

Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1982'ye). Ankara: AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi yayınları, No: 114.

—. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim Medrese Programları-İcazetnameler-İslahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh yayınları: 99.

Ergin, O. (1977). *Türk Maârif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.

Hazır, H. (1991). Tanzimat Fermanı'nın Anayasa Hukuku Açısından Tahlili *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

İslâm Ansiklopedisi (İA) (1960). İstanbul: Maârif Basımevi, C. 8.

Kara, M. (1990). *Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh yayınları.

—. (1991). Tanzimat Dönemi ve Tasavvufî Hayat *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Bildiriler). Ankara: Millî Kütüphane yayınları: 5.

Kara, M. (1998). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh yayınları.

Kılıç, E. (1983). *Yaygın Eğitim Cumhuriyet Döneminde Eğitim*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı yayınları, No: 91.

Koçer, H. A. (1987). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*. Ankara: Uzman yayınları:1.

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi, 1869 (MUN).

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı. (1985). *Türkiye'de Yaygın Eğitim*. Ankara: Halk Eğitim Serisi: 2.

Özalp, R. (1982). *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Özalp, R. ve Ataünal, A. (1977). *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tanilli, S. (1976). *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul.